

SZÉCHENYI 2020

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00004

A helyi identitás és kohézió erősítése Enying térképében

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

Töredékek Mezőkomárom múltjából

Mezőkomárom a Mezőföld nyugati peremén, a Sió partján elhelyezkedő település. 1950 óta tartozik Fejér megyéhez. Korábban Veszprém vármegye enyingi járásának nagyközsége volt.

A település földrajzi fekvése évszázadokon át meghatározta közigazgatási hovatartozását. A Sárvíz (ma: Nádor-csatorna) és a Sió (csatorna) közötti terület — az említett vizek által — mind Fejér, mind Somogy megyéktől jól elhatárolódó kistáj. 1 Észak-nyugati irányú, viszonylagos nyitottsága, ez irányú megközelíthetősége tette a Mezőföld e darabját Veszprém vármegye részévé. A korábbi évszázadokban a több száz méter szélességű víz-, illetve mocsárvilágon a kevés számú átkelési lehetőségek egyike volt a mai Mezőkomárom. Ennek emlékét őrzi a község 16., majd 17. századbeli elnevezése. 1536-ban Saar Komar (Sárkomárom), majd 1662-ben Révkomárom néven szerepelt. Az 1676. évi megnevezése már a mai alakot őrzi: Mező Comarom. Amennyire egyértelmű a község nevének előtagja — földrajzi helyzetére történő utalás következtében — annyira vitatott utótagja: Komárom. Ez, egyes feltevések szerint, szláv eredetű és „szúnyogost” jelent. Más vélemény szerint Komar személynévből, magyar névadással keletkezett.

A település koraközépkori múltja homályba vész. A magyar honfoglalást megelőző időből ismert az avarok jelenléte. Emlékeikkel (leleteikkel) mind a községből, mind a közeli Tóti-pusztáról származókkal múzeumi tárgyként találkozhatunk. Tóti temetőjünkben talált leletek gazdagsága a hely központi szerepére (esetlegesen törzsfői jelenlétre) utal. Mezőkomárom területe a honfoglalás korában a fejedelmi törzs (Árpád és utódai) szállásterületének nyugati vége. Az államalapítást követően itt besenyők találhatók, akik a magyar törzsek szállásterületének határait őrzik.

A településnek okleveles említése 1536-ban, Somogy megye dica lajstromában történik. (A szomszédos Hídvéggel, és más településekkel együtt.) 1542-ben viszont a Veszprém megyei lajstromban szerepelt, Komar néven. (A környékbeli helységek sorolása — Enying, Fokszabadi, Siómaros, Mezőszilas — egyértelművé teszi, hogy a korábbi Saar Komarral azonos településről van szó.) A megyeváltozás csakúgy, mint a helység pusztulása a török hódítással állt összefüggésben.

A 17. század negyvenes éveire a község helyén Komárom-pusztá taláható. A pusztává vált helység benépesítése a megszállónak is érdeke. Az elmenekült magyar tulajdonos, Batthyány Ádám 1647 tavaszán arról értesült, hogy „az szpáhi (a közeli) Németiből szállítja meg (telepíti be) erőszakkal a pusztát. Az eredeti urukhoz változatlanul hű jobbágyok csak az ő engedélye birtokában vállalják az áttelepülést. Az engedély megadása mellé uruktól még négy esztendei „szabadságot” (szolgáltatások alóli mentességet) is kaptak.

A betelepítés nem volt problémáktól mentes. Alig telt el két esztendő — a Batthyány család sármelléki uradalmának szintén részét alkotó szomszéd község — Hídvég „polgárai” panaszt tettek a betelepülők ellen. fi Batthyány Ádámhoz írt levelükben (1649. július 10-én) azt tették szóvá, hogy „a most jött komáromi jobbágyok régi törvényeikből ki akarják vetni” őket. Rétjeiket és marhajáró földjeiket (legelőiket) el akarják tőlük venni. Pedig ezt már atyáik is bírták, „igaz” hídvégi földnek tartják, a város rétjének hívták. „Ha a komáromiak törekvése sikerrel jár, Hídvég nem öregbül, hanem pusztulni fog.” A döntést a földesúr bölcsességére bízzák. Érvként még megemlítik, hogy ők régi és nem „másod jobbágyok”. Isten kegyelméből nem pusztultak el, bár az országot, városokat és falvakat a tatár pusztította.

„Hídvég, a Sió mellett, instanciája” nem jár számukra kedvező eredménnyel. Kérelmüket egy évvel később megismétlik. Elismerve, hogy a megszállás „török urunknak engedelmeiből” a hídvégi határtól puskaövényire készített házakba már 2—3 éve megtörtént, de mivel „nem voltak lábuk alatt”, akkor nem éltek panasszal. Ám, amikor a „Sivó (Sió) mellett Város Réti nevű”-t elfoglalták, azt már nem tűrhették. Végső érvként felemlítik: ha földesuruk nem segít rajtuk, akkor, szégyenszemre, elbujdosnak. Kérik egyúttal urukat, hogy vigyázzon: „a töröknek fülébe ne jusson a levél. . .”, mert az őket megpálcáztatja és megbírságolja.

Az igazságukat kereső hídvégieket a Komáromba települtekkel együtt közös gond, illetve veszély foglalkoztatja. Mind az átmenetileg szemben álló feleket, mind a környékbeli jobbágyokat egy táborba tömöríti a földesúr által (szerintük: jogtalanul) megemelt adó. Ennek mérséklését kérik, annál is inkább, mert a portyázó végváriak sarcolásaitól sokat szenvedtek a „Saarmellékiek felenként”. (Azaz Battyán, Polgárdi, Mezőkomárom, Enying és Hídvég helységek lakosai.)⁸ Félnek, hogy az enyingiek sorsára jutnak. Azok ugyanis „teljességesen elpusztulnak, hogyha a hajdúk meg nem szűnnek a sok kóborlástól. Mert valamennyiszer az csatára mennek, visszajöve

mindenkor rájuk szállanak, néha harmadnapig is ellaknak rajtuk. Azután szekereket hajtának magok alá. Juhokat elfogják és elviszik magokkal." A félelem és a közös érdek egységes fellépésre készítette őket. Annál is inkább, mert adózniuk nem csak magyar uruknak, hanem a töröknek is kellett.

A helyi jobbágyok a török földesúrnak gabonateddel, személyenként 1 forintra és a numeráliákkal (kappan, vaj, zab és széna) adóztak, minden lakott jobbágytelek („hely”) után. A zselléri szolgáltatás 25 dénárból és évi 1 hét robotból állt, személyenként. Amíg kizárólagosan a Batthyány család kezelésében voltak, 80 forintra adóztak. Miután zálogba (bérbe) adták őket a bérlőnek kilenceddel, 12 forintra és heti 3 nap robottal szolgáltak.

A hadjáratok alkalmával kifosztott, a portyázások által zaklatott és a kettős (magyar és török) adózás terheit viselő jobbágyok számára a terheiktől való szabadulást a szökés, a menekülés jelentette.

A 17. század ötvenes és hatvanas éveinek fordulóján Mezőkomárom elnéptelenedik. 1662-ben a helységet ismét pusztaként említik. Az említett „futás” után a pusztára újra benépesült. Az egyes pörösködések adatai betekintést engednek a szökött jobbágyok származási helyére vonatkozóan." A szökés tényét regisztrálja Szely Zsuzsanna 1676-ban kelt követelése, amelyben Mező Comárom-ba szökött 28 jobbágya visszaadása érdekében emelt szót. Egy esztendővel később a Révkomáromot bérlő Szili családot kötelezi a megyei törvényszék, hogy Botka Ferenc szökött jobbágyait adja vissza. A Csetényből, Kisszékelyből, Öregszékelyből és Szakadatból önkényesen távozottak ügyében egyezség születik: a zálogbirtokos Sziliek 700 tallér ellenében megtartották menekült jobbágyaikat.

A század hetvenes éveiben oppidumként (mezővárosként) szereplő Mezőkomáromot Batthyány Kristóf 1678-ban — egy évtizeddel a török alóli felszabadulás előtt — Kenései Péter özvegyének és István nevű fiának 10 évre, 3000 forint ellenében, elzálogosította. A záloglevél szerint" a falu köteles volt a zálogbirtokosoknak 20 forintot fizetni, a mezei és a kerti terményekből kilencedet adni (borból, bányából és mézből is), minden „helyes” (telkes) jobbágy 3 napot szolgálni, 1 szekér szénát és 2 szekér fát, továbbá 1 „hetelő szekeret” (hosszú fuvart) adni. Az egyéni kötelezettségek mellett a falu közösen adott 16 pint (mintegy 26 liter) vaját és 2 ártányt. Mindezek mellett kötelesek voltak az úr szőlőjét megmunkálni. A malmok után pedig 1—1 szőnyeggel

urukat megajándékozni. A Batthyányék egyidejűleg kötelezték magukat, hogy a zálogba adás megszűnésekor, a korábban 700 tallérért megváltott jobbágyok váltságdíját „leteszik”.

A török uralom utolsó éveiben Komárom 820 hold földdel, 700 hold kétszer kaszálható réttel rendelkező település. Két szőlőhegye is van. A keleti irányban fekvőt Clarusnak (Világosnak), a nyugati Aureusnak (Aranynak) nevezik. Négy év óta ezekben 180 kapás (annyi nap alatt megkapálható) szőlőt művelnek. Ugyanott 200 kapás szőlőjük már 7 éve elhagyott, a helység két darab kétkerekű malommal rendelkezik. A lakosok a Sióban halászatot folytatnak. Marháik (79 db) és juhaik számára elegendő legelő áll rendelkezésre. A faluban ekkor 30 ház állt lakottan és 7 elhagyatottan. A lakosság 33 jobbágyból és 11 zsellérből áll. A helység templommal rendelkezett.

A török uralom alóli felszabadító hadműveletek megritkították mind a helység lakosságát, mind állatállományát. A faluban 1688-ban mindössze 8 jobbágy található. A visszatelepedés, illetve benépesítés gyors ütemű: egy évvel később már 24 jobbágy lakja a települést. Ekkor (1689-ben) értesülünk arról, hogy a korábban birtokolt Horhipusza mellett Kostán (Kustyán) és Sári-pusza is Mezőkomárom része. A határban, már a korábbi (1688-as) számbavételkor 25 ökör, 9 tehén, 8 ló és 9 sertés található.

Egy évtizeddel később Mezőkomáromban 27 jobbágyot és 3 zsellért írtak össze. Fiaik száma ekkor 37, a leányaiké 21. Lakói magyarok. Más forrásból arról értesülünk, hogy a helység Batthyány Ádám horvát bán birtoka. Lakói között (összesen 29 család) 20 egésztelkes, 6 féltelkes jobbágy és 3 házas zsellér található. A faluban ekkor (1696-ban) 28 pusztatelek van. A korábbi lélekszám regenerálódása még nem történt meg. A területében kiterjedt legelőkön jelentős állatállomány található. Vonóerő tekintetében az ökrök a meghatározók (110 darabbal), de jelentős a lóállomány növekedése is (56 db). Szembetűnő a szarvasmarha létszám gyarapodása (75 tehén, 13 növendékmarha és 70 borjú). A legelőkön még 55 juh és 109 sertés, a belsőségekben 52 méhkas található. A Sió melletti Kostán praedium nádasában és mocsaraiban rengeteg volt a víziszárnyas. A Sió ekkor egy kétkerekű malom állt az őrlés szolgálatában. A község határában (1696-ban) 32 és fél (pozsonyi) mérő (mintegy 1920 liter) búza-, 9 és egynegyed mérő (kb. 540 liter) árpa- és 4 és háromnegyed mérő (közel 300 liter) zabvetés található. A rétekről 11 szekér szénát takarítottak be holdanként. A falu ellátását mézárászék biztosította. A közösség fórumaként a korcsma szolgált.

E század vége megszabadította a helység lakóit a kettős szolgáltatás tehertételeitől. Megszűnt a török császárnak (az ajándék mellett) fizetett 45 forintos fejadó, a török földesúr számára adott 50 szekér szénát, 34 és fél pint (kb. 57,6 liter) vaját, 69 szekér fát tartalmazó kötelezettség. Fennállt viszont a magyar („keresztény”) földesúr iránti szolgáltatás. Ez a termény kilencede mellett évi 20 forint. A közös terhet 29 szekér fa, 12 pint vaj (mintegy 20 liternyi mennyiség), 23 szekér széna és 2 hízó jelentette.

A 17. és a 18. század fordulóján Mezőkomárom zálogbirtokosának személyében változás történik. Batthyány Ádám a Sió melletti „örökös faluját” 1698 őszén Skublics István kanizsai kapitánynak adta zálogba. Majd néhány évvel később (1700-ban) Roboz Ferenc köt megállapodást Batthyány Ádámmal, a birtok egy részét zálogoló Kenesseiekkel csaknem azonos feltételekkel. A 18. század első évtizedeinek eseményei, a Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc cselekményei, a császári zsoldosok pusztításai nyomán Mezőkomárom elnéptelenedik, jobbágytelkei az ismétlődő „futások” következtében részben, vagy egészében üresen álltak. Nemcsak a házak néptelenedtek el, elpusztultak a falu határjelei is. Ez utóbbiak helyreállítására, a nádor rendeletére, már a 17. század végén (1698-ban) kísérlet történt. Esterházy Pál rendelkezése a 18. század elején halasztást szenvedett. Az érdekelt Esterházyak pusztáinak és a Batthyányok Sió-menti birtokainak, mezőkomáromi érdekeltségeinek elhatárolása csak 1734-ben fejeződött be.

Időközben — a 18. század 2. évtizedében — Mezőkomáromban regenerálódott a korábbi népesség, ami a fél évszázaddal korábbi lakosság számának visszaállítását jelenti. Egy 1715-beli adat szerint 27 jobbágy és 4 zsellér lakta a falut. Öt évvel későbbi számbavétel alapján mindössze egy jobbággal vannak többen. (A zsellérekről nem történik említés.) Ez évtized második felében a szántóterület szerény mértékben növekszik: 292 és fél köbölösről 310 köbölösre. (Kb. ugyanannyi holdra.) Szőlőterületük változatlanul 40 kapás. A korábbi 5 kaszás rétről nincs szó. Az egyetlen malom hozama viszont 40 forintról 70-re emelkedik.

A Batthyány birtok több, mint két emberöltőn át történt zálogba (bérletbe) adása 1733-ban megszűnt. Ez év őszén, Mezőkomáromban kelt megállapodás alapján, Kenessey Péter, Roboz Mihály és Roboz Pál a Batthyány Ádám „grátiájából zálogba bírt” községet visszaadták a családnak. A család nevében eljáró Batthyány Lajos a 6498 forintra rúgó követelésükből 350 forintot elengedett. (Az 1677-ben „vásárolt” jobbágyok

700 talléros ellenértékéért.) Az említett zálogbirtokosok 860 forintot kaptak az általuk emelt épületek térítése fejében. A birtok Batthyány Eleonóra grófnő kezelésébe került.

A 18. század negyvenes éveiben Mezőkomárom lélekszáma meghaladta a kétszázat, 1747-ben elérte a 267 főt. (A negyvenes években előbb 1, majd 2 nemest írtak össze a helységben.) A Batthyány Lajos vezette enyingi uradalom részét alkotó falu egyre jelentősebb szerepre tesz szert a birtoktesten belül." 1 Az örökösödési háború által teremtett gabonakonjunktúra az értékesítést, a Sió a kedvező víziszállítást tette lehetővé. Az uradalom központjaként szereplő Enying komoly versenytársat kapott Mezőkomáromban. A Sármelléki, három megyére kiterjedő birtokból Veszprém vármegye területén (1757-ben) Kustány, Szentmihályfalva, Kabóka és Hódos praediumok, valamint Mezőkomárom és Enying possessiók tartoztak Batthyány érdekeltségbe. A nádor tisztet betöltő Batthyány Lajos sármelléki javainak provizora 1754-ben Horváth Miklós volt. A gazdaság központjának súlyponteltolódását érzékelteti, hogy a település közvetlen környéke az 1757-es összeírásban „Mezőkomáromi uradalom”-ként, Mezőkomárom pedig „oppidum”-ként (mezővárosként) szerepelt.

Az összeírás szerint a városban ekkor 13 középület volt található. (A két — katolikus és református — templom mellett — többek között — szerepel a két „mester” lakása, a tantermekkel, a nótárius háza, a vendégház, stb.) Az adóköteles házak száma összesen 150. Számba vették a mások házánál lakókat is, ők 18-an voltak. Az oppidum hospesei (telepesei) 62 és egynegyed telken élnek. Üresen 14 és háromnegyed telek állt. A lakosság jobbágy módra adózott: uruknak kilencedet, a veszprémi püspöknek tizedet szolgáltatottak. A kötelezettségek a helység cigányaira is kiterjedtek. (A helyi vajda ekkoriban folyamodott urukhoz „egy kis contractus” adásáért, mert az anyagi támogatástól tekintélye növelését remélte. Ugyanis ennek híjával az őt „rettenetes veréssel” fenyegető cigányokat nem tudja „úrdolgára” parancsolni.)

A mezőváros félezerre tehető lakossága vallási szempontból katolikusokra és reformátusokra oszlott, mintegy fele-fele arányban. A török uralma alatt a falu meggyérült lakossága református hitre tért." 1660 óta már prédikátoruk működött a helységben. A 17. és 18. század fordulóján — a pesti comissio rendelete ellenére — részben kőből, illetve téglából és sárból emelt templommal rendelkeztek. Ehhez 1735-ben fából tornyot építettek. Benne két harangot helyeztek el. A negyvenes években lelkészük Patai János, tanítójuk Németh István volt. Valamennyi környező településen

— Bozsok kivételével — pappal rendelkeztek. Ezek a prédikátorok „a tilalom ellenére kereszteléseket, temetéseket és eskéléseket” végeztek. Hitbeli szilárdságukra fényt vet, hogy Mezőkomáromban az 5 vegyes házasságban élő család gyermekeit sikerült katolikus vallásra téríteni, addig a hídvégi 4 pár gyermekeit „a plébános nem tudja semmi erővel” áttéríteni. (Hídvég kálvinista túlsúlyú közösség, ahol a papi teendőket a komáromi plébános látta el.)

1756-ban megyei bizottság tartott vizsgálatot a helyi parókián." Megvizsgálták, megmérték a templomukat, valamint a község Hídvégtől való távolságát is. Ez a vizsgálódás olyan hiedelmet szült a kálvinisták körében, hogy talán a templomuktól is meg akarják fosztani őket és hitbuzgalmi szempontból esetleg Hídvéghez csatolják egyházközségüket. Ez a híresztelés vaklármának bizonyult, bár kétségtelen, hogy ez a felekezeti másság nemkívánatos rossz volt, különösen a helységen kívüli hatalmasságok szemében.

Az évtizedek folyamán mind nagyobb létszámú (és egyben arányú) katolikusok zömmel a 18. század első felében betelepültekből (hospesekből) és a visszatelepültekből kaptak utánpótlást. A katolikus anyaszentegyházat 1725-ben szervezték meg. A Mohács óta szünetelő egyházközség első plébánosa a negyvenes években is funkcionáló Borsothy Péter, ekkor már alesperesi rangban. Szűkös körülmények között élt fából és sövényből épített, sárral tapasztott, nádtetejű és elhanyagolt külsejű plébániáján. A híveknek alig harmada, de inkább egynegyede fizeti kötelezettségét, ezért „szorgalmatosan gazdálkodni kénytelen". Egyébként sok értékes könyve van, de tiltott könyvet nem tart. A megtértekről (áttértekről) 15 éve nem vezet könyvet. Csak négy év óta vezet nyilvántartást. Az 1747. évi főesperességi vizitáció minősítése szerint: „hogy a plébános úr lelkében mi lakik, senki sem tudja". Jeles erkölcsi életet él, magatartása példamutató. Az ivásban is mérsékletet tanúsít.

A vizitáció nem látott összefüggést a kegyúri támogatás elhanyagoltsága és a plébános habitusa között. Jóllehet megállapítja, hogy a patronátusi jogot gyakorló gróf Batthyány Lajos, Vas megye örökös főispánja, Őfelsége császár és király valóságos belső titkos tanácsosa, Magyarország kiérdemesült udvari kancellárja, királyi főpincemester sem áll — az egyházi megítélés szerint — feladata magaslatán. Addig ugyanis kötelezettségeinek „sem az alapításban, sem az építkezésben, sem a javadalmazásban semmiben sem tett eleget". A Péter és Pál apostoloknak szentelt templom (egyelőre torony nélkül) a plébános és a hívek szorgalmából és költségén

épült. A plébános járandóság címén semmiféle deputatumot nem kap. Alapítvány nincsen.

Pereghy Benedek mester és Császár János segédtanító uraknak sem különb a helyzetük. Nekik az iskolaépület szolgált lakásul. A betűvetés szorgalmasnak minősített tanításáért ténylegesen, gyermekenként (negyedévenként) 5 garas folyt be. A járandóság 3 köbölnyi (átlaggal számítva, mintegy 3 holdnyi) vetésből és két köbölös tavaszi vetésből állt, amihez csatlakozott (volna) páronként még 3 garas. De a javadalomból segédtanítót is fizető mester úr a „közönségtől semmiféle dotációt nem kapott”. De kilátásba helyezték neki, hogy: „ha a jó példaadás útjáról letérne és nem akarna a botrányoktól tartózkodni, keményebb szavakkal, vagy ha szükséges volna, esetleg ütlegekkel téríttetik a jó útra”.

A hívek magatartásával kapcsolatban a vizitáció megállapítja, hogy ők a kötelező tiszteletet megadják, a szentségeket igénylik, vasárnaponként misére járnak; az ünnepeiken már kevésbé. Hanyagolják gyermekeik misére küldését is, de ők maguk is csak a misén vesznek részt, amikor is tele van a templom, de a prédikációra csak fele marad ott. Főbenjáró káromkodók nincsenek, ha valakit ilyen káromkodáson érnek, azokat az uraság tisztjei büntetik meg. Boszorkányságról, babonaságról és varázslattal foglalkozókról nincs tudomásuk - szólt a hívek minősítésével foglalkozó beszámoló.

Mezőkomárom Mária Teréziától 1756. május 3-án négy országos vásár tartására kapott engedélyt. Tíz évvel később pedig urbárium szabályozza a fölmért földek utáni jobbágyi járandóságot és egyéb kötelezettséget. Az elkészült (1773. évi) szolgáltatások összeírása szerint a helység 81 egész és 3 16-tod telke után 69 forint 15 16-tod dénár az adózási kötelezettség. A határt három nyomásban művelik és a terményből uruknak kilenceddel és 52 napi igás robottal adóznak. (Néhány évvel későbbi adat szerint a veszprémi püspök a dézsma fejében 550 forintot kap.) A közös legelő használatáért a felső birkás (saját állatai után) 500, az alsó birkás (az uraság állatai után) szintén 500 forint árendát fizet. A vendégfogadás árendája 100 forint, a mézárósé 50, a halászoké pedig 100 forint. Pintér János elhalt lakos helyére települt halászlegény 10 forint árendát ad. Egyébként az árendások között 3 csizmadia és 1 takács is szerepelt. A két helységbeli subingvilinus (háználküli zsellér) váltsága 7 forint és 60 dénár.

Az úrbérrendezés során számba vett birtoklásból kimaradt „maradvány” (remanentiális) földek a jobbágyok között kerültek 1786-ban szétosztásra. 2 4 A juttatásban 99 jobbágy részesült. Közöttük 275 és 7/8-ad holdat osztottak szét, összesen 897 egész és 3 4 napi robot ellenében. Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787) Batthyány József gróf birtokában lévő mezővárosban 265 családot regisztrált. A helység 1155 főnyi tényleges népességéből 597 a férfiak száma, akiknek közel fele (238) házasember. A felnőttek megoszlása a következőképpen alakult: a papok száma 3, a parasztoké 136, a polgárok és parasztok örököseié 120, a zselléréké 107, egyéb besorolású 11 személy. Rajtuk kívül még 43 nemes és polgárt vettek számba. 2 5 (Itt jegyezzük meg, hogy az 1780. évi nemesi összeíráskor 29 családot tartottak nyilván, összesen 60 fővel.)

A népszámlálás az említett 597 férfinak közel kétszáz „sarjadék”-át regisztrálta. Közülük 1—12 év közötti 124, 13—17 éves 49 volt. Az azonos időpontban végrehajtott helytartótanácsi összeírás Mezőkomáromban 670 főnyi katolikus népességei mutatott ki. Az 1786. évi számbavétel alapján a népességnek kerekén 58%-a római katolikus hitet vallott. A katolikus többségű, Komáromot övező, protestáns településeknek e község volt az anyaegyháza. Hozzá tartozott Enying mezőváros, Tiszta Víz praedium, Város Hídvégh és Falu Hídvégh, valamint Ein Haus (Egy ház) ezer főt elérő katolikussága. A század végére az egyház anyagilag a korábinál kedvezőbb helyzetbe került, amit pénzkölcsönzése támaszt alá. (Mikulits Jánosnak adott kölcsönt ugyan nem kapják vissza, de a megye közgyűlésének segítségével nevezett birtokára betábláztatják.)

Az úrbéri tabellából megállapíthatóan Mezőkomárom lakosságának többsége örökös jobbágy. A 18. század utolsó évtizedeiben jelentőssé válik mellettük a szabadmenetelű árendások rétege, a saját házzal nem rendelkezők tömege, akik a taksán (Taxa feudális) kívül más kötelezettséggel nem tartoznak. A szabad munkaerő jelenléte a napóleoni háborúk nyomán keletkezett gazdasági konjunktúra kihasználását, a nagybirtok majorsági gazdálkodásának kiterjesztését; a gyarapodó létszámú kézművesek az oppidum jelleg erősödését tették lehetővé. Egyértelművé válik, hogy a település közvetlen környéke mint „mezőkomáromi uradalom” szerepelhessen a Batthyányak sármelléki birtoktestében.

A mezőkomáromi székhelyű uradalom jelentőségét érzékelteti, hogy jövedelme a 18. század utolsó harmadában már erősen megközelítette az enyingiét. A növekedés

üteme — arányaiban — mintegy kétszerese az enyinginek. A napóleoni háborúk kezdetén (1794) a mezőkomáromi magtár búzából 5520, kétszeresből 5329, árpából 2092, zabból pedig 9386 (pozsonyiban számított) mérőt vételezett be. A dunántúli Batthyány uradalmak igazgatási költségeinek (1798. évi) adatai szintén a mezőkomáromi jelentőségét igazolják. A ráfordítások tekintetében ez az uradalom (az 5 közül) a 4. helyen állt, ugyanakkor tisztségviselőinek fizetési összegét, útiköltségét és napidíjait véve figyelembe a 2., illetve az 1. helyet foglalta el.

Az értékesítés konjunktúrája a gazdasági, a termelési lehetőségek fokozottabb kihasználására sarkallta Batthyány Lajos herceget, hogy uradalma területén a munkajáradéokra alapozott gazdálkodás kiterjesztésével újabb munkaerőkre tehessen szert. Ezért a századfordulón telepítésbe kezdett. Az 1802-vel induló és a század első évtizedével záródó telepítés eredménye új falu: Lajoskomárom létrehozása. A Hegedűs György fő-jószágkormányzó által irányított akció érintette Mezőkomárom területét. E mezővárostól a telepítés céljára mintegy másfélezer hold (1100 négyszögölével számolt) szántót, majd 1300 holdnyi legelőt vettek igénybe. Erre a területre Dunántúl helységeiből 112 jobbágy, illetve 46 zsellér családot ültettek. Ezzel a megoldással az uradalom újabb 2184 igás és 4368 gyalog robotnappal gyarapodott. A munkaerő összetételét úgy alakították, hogy mind nemzetiségi, mind vallási szempontból vegyes lakosságú település alakuljon ki. (Levonva az úrbérrendezés során szerzett jobbágy megmozdulások tapasztalatait.) Az új falu nevét hercegi alapítójától kapta. (Lajoskomárom.)

A napóleoni háborúkat követően a korábbi gazdasági konjunktúra lezárult. A szemtermelésre berendezkedett uradalomban tért hódít az állattenyésztés, mindenekelőtt a juhtartás. Az ehhez szükséges legelőterületet a tízes, illetve a húszas években végrehajtott regulációk során biztosítja, illetve bővíti az uradalom. Az ekkor faluként szerepeltetett Mezőkomáromban, az említettek nyomán (a legelők beszűkülése miatt), visszaesett a jobbágyok állatállománya. A húszas évek végén gondozásukban (a meddőkkel együtt) mindössze 20 tehén állt. Minimális a növendék jószágok száma is. (Tinó és üsző mindössze 4 db.) Az egyéves juhokból 110-et, a hasonló korú sertésekből 52-t vettek számba. Viszonylagosan kedvezőbb a lótartás helyzete. A 230, három évnél idősebb ló jelenléte arra utalt, hogy minden második adózóra jutott 1-1 belőlük a helységben. Ez a helyzet jelezte a vonóerőben

bekövetkezett radikális változást (az ökrök felváltását), de egyúttal az intenzívebb talajművelés és a gyorsabb (hosszú) fuvarok irányában történt elmozdulást.

A századfordulót megelőző, illetve követő évtizedekben a lakosság számának növekedése lelassult. Míg az úrbérrendezés időszakában (különösen 1771 és 1785 között) a mezőváros lélekszáma 234 fő (25%-ot meghaladó) emelkedést mutat, addig 1785 és 1829 között csak 77 főnyi (mindössze 6,7%-os) a gyarapodás. Az úrbérrendezés viszonylag pozitív (pl. a remanenciális földek szétosztása nyomán keletkezett) hatását a századfordulón a majorsági gazdálkodás kiterjesztését célzó törekvések váltották fel. Ezek fokozódó mértékű realizálásai az uradalom részéről, ha nem is kizárólagos érvénnyel, de befolyásolták mind a lélekszám alakulását, mind a népesség szociális összetételét.

Mezőkomáromban a század második évtizedében az adózók számát figyelembe véve, a zsellérek aránya csaknem 25%, és közülük felének háza sem volt. Az 1828-as összeírás' 1 szerint, a helység közepes termékenységűnek minősített földjén, számukra az aratás, a cséplés és a szőlőművelés jelenthetett munkaalkalmat. Az ipart űző műhelyekben 3 szabó, 1 kerékgyártó, 9 takács, 1 csizmadia és 1 szűrszabó dolgozott. Az egészségügyi ellátást 1 bába képviselte. A katolikus iskolamester munkáját egy segédtanító könnyítette. A falu lélekszáma 1829-ben 1227 fő volt.

A két főutcából és több kisebb utcából álló település lakóinak közel fele református. „Oscolarector”-uk javadalmazása, az 1825-ben kelt díjlevél szerint, készpénzben 12 ezüst. Természetben 24 (pozsonyi) mérő búza, 12 font hús, 25 font só, 10 font faggyú, 2 öl fa. Egyéb javadalma: 6—6 kila őszi, illetve tavaszi alá való szántóföld, 2 kila alóli réti föld. 3 szekér széna, 1 (pozsonyi) mérő alá való kenderföld. A bor collecta (járandóság) mennyisége a „mindenkori terméstől függően”. A tanulók rnindengyikétől járt (volna) neki 1 mérő tavaszi gabona, 1 csirke és 6 korona fűtőpénz. A díjlevélben foglaltak nem jártak minden esetben kötelező érvénnyel. Sem a szülők, sem az uraság részéről. A díjlevél 13. pontjára hivatkozó jegyzőkönyv szövege teszi: „Vót egy nád nyilas, melyet az uraság a maga részére lefoglalt, melyben lehetett 300 kéve nádat veretni. Ami csak volt, azt is az iskolarector javadalmához számítják”. A gyér javadalom ellenére — amint ezt egy később kelt feljegyzés tanúsítja: „A tanító szorgalmasan végzi feladatát, egy évben mindkét vizsgát megtartja, az előírás szerint.” Ekkor (1845 novemberében) 538 lelket számláló gyülekezetnek 62 gyermeke tanult a mester keze alatt. (28 fiú és 34 leány.)

Az 1831-es esztendő második felében súlyos csapásként nehezedett Veszprém megyére is az országban nagy pusztítást okozó kolerajárvány. A veszedelem Fejér megye felől érkezett. Veszprém megyei góca Várpalota volt. Ott az első megbetegedések augusztus második hetében fordultak elő. Nyár végén már a megye 102 településén pusztított a járvány. Mezőkomáromot augusztus 19-én érte el. A veszprémi főszolgabírói járásban (ahová a község is tartozott) Komáromban volt a legnagyobb arányú pusztítás. Itt az 1478 főnyi lakosságnak több, mint 8%-a vált a járvány áldozatává. A helyi 127 főnyi veszteséghez hasonló arányú elhalálozás csak Enyingen és Balháson (Mezőszilas) történt, 7% körüli veszteséggel. Az elrendelt közlekedési zárlat érvényesülését lehetetlenítette, hogy a Fejér megyei uradalmakban munkát vállalt Veszprém megyeiek hazajártak, és akaratuk ellenére a kór terjesztőivé váltak. Közel félesztendei pusztítás után a járvány megszűnt. Az 1832. február 13-án kiadott zárójelentés szerint a megye lakosságának mintegy 4%-a esett a járvány áldozatául.

A 19. század negyvenes éveiben a legelők birtoklása körül élesedik az ellentét az uradalom és a falu lakosai között. Nem sokkal a forradalom kitörése előtt az uradalmi kezdeményezésre végrehajtott legelőelkülönözés a nyílt összetűzések szikráit hintette el, amely 1848 tavaszán az egész környéken, különböző formát öltve, fellobbant. A sort a szilasbalhási kuriális zsellérek lázadása nyitotta meg. Március 27-én Huszár Pongrác szolgabíró úrbéri törvényeket ismertető szavai nyomán több napig tartó lázadás tört ki. Lángra lobbantója az volt, hogy — az ismertetés nyomán kiderült — az uradalom árendásai nem jogosultak a földre. Az árendafizetést megtagadták mintegy kétszázan, és követelték: „az urak nekik is adjanak földet, mert különben nem fog jó lenni”. Megmozdulásukat 30-án katonaság igénybevételel fékeztek meg. Példájukat a mezőkomáromiak követték. Az április 10 és 11-i vásárt csak századnyi katonaság jelenlétével tarthatták meg. A vásározók megtagadták a helypénz fizetését az uradalom számára. Arra hivatkoztak, hogy ez a régi (feudális) rend továbbélésének maradványát jelenti. E királyi (kisebb) haszonvételi (vásár-)jog fennmaradása különösen akkor váltott ki széles körű felháborodást, amikor a ruhavásáron nagy számban megjelenő nemesek, kiváltságaikra hivatkozva, a helypénz fizetésétől elzárkóztak. Farkas Imre az összetűzés elkerülése céljából a helypénzszedést beszűntette. Hozzájárult a színhely áthelyezéséhez is: a vásárt — Huszár Pongrác

szolgabíró korábbi javaslatának megfelelően — az uradalmi „ügyvivő” a marhavásárra tétette.

A felforrósodott légkörben folyt — május folyamán — a közrend fenntartására rendelt nemzetőrség felállítása, illetve az azt előkészítő összeírás végrehajtása. A kiadott rendelkezés szerint a felveendőknek legalább fél telekkel kell rendelkezniük. Ezt figyelembe véve és az értelmiségi foglalkozásra, valamint a 20 és 50 év közötti korhatárra tekintettel folyt Mezőkomáromban is a „Nemzeti Őrseregnek ...öszve írása”. A lajstrom 125 személy adatait tartalmazza. A kitűzött korhatár felső határát Viga Lázár József lépte túl, 51 évével. Őt — másik két társával, mint önkéntest — az ügy iránti lelkesedés állította a zászló alá. A számba vettek között egyébként öt testi fogyatékos is szerepelt. Tanulságos a jegyzék „polgári állása” címet viselő rovata. Ebben, 107 féltel- kes, 15 egésztelkes és egy másfél telkes mellett, egy orvostudor (Encz Ferenc) és a jegyző (Bedő József) szerepel. A Nemzeti Őrsereg tagjai között 12 tizedes (Propotnik Lőrinc, Schlákker József, ifj. Balogh György, Molnár Ferenc, Major András, Juhász György, Torma István, Pula István, Baranyai János, Mars György, Al. Vincze Ferenc és Vizi József), két őrmester (Baranyai István és Bori István), három hadnagy (Felhécz József, Ódor János és Bedő József), valamint egy kapitány (Encz Ferenc) szerepelt.

A z összeírás tájékoztatást nyújt a 20 és 50 év közötti férfiak szociális összetételéről, mivel a telektulajdon mértékét tette a lajstrombavétel feltételének. A kimutatásban szereplő 123 telkes jobbágy között mindössze egy másfél telkes (Lázár Péter) szerepel a 15 egésztelkes mellett. Egésztelekkel rendelkezett: Vizi Ferenc, Vizi József, Streidt Gáspár, Barabás József, Lázár Mihály, Fejes János, Balogh Ferenc, Pulai Viga József, Baranyai István, Borsos György, Saliga István, Kiss József, Molnár Ferenc, Schlákker József és Vincze János. A z összeírásból kitűnik, hogy közel nyolcvan év alatt nagyarányú elaprózódás ment végbe a jobbágytelkekben. Az előző évszázad 70-es éveinek 81 jobbágytelkéből egészében 16 érte meg a jobbágyfelszabadítást. (Az egyetlen másfél telekkel együtt.) A többiek elaprózódtak, töredék telkekké váltak, illetve a község határának — különösen a 19. század elejei — jelentős módosulása következtében más helységhez kerültek. De a legjelentősebb változást a majorsági gazdálkodás kiterjedése idézte elő. Az uradalom részéről több ízben végrehajtott regulációk, a legelőelkülönítések nyomán adódott jobbágy megrövidítések azt eredményezték, hogy a 19. század közepére a földesúri tulajdonban álló földterület

meghaladta a volt jobbágyi tulajdont. Az évtizedek alatt végbement változást az 1848-as törvények nem mindenben a volt jobbágyok, illetve a zsellérek igényének megfelelően rendezték. Ezért a forradalom eseményeit át meg áthatották a radikálisabb változást igénylő paraszti követelések.

Mindezek ellenére, amint ez a veszprémi alsó járás szolgabírójának május 20-i jelentéséből kiderül, az új törvények itt is „tisztelettel fogadtattak, a szőlődézsma és a kuriális zsellérek tartozásainak fennmaradása iránt azonban elégedetlenség mutatkozott”. Ezek a fenntartások és az említett megmozdulások nem hatottak gátlólag a nemzetőri összeírások alkalmával. Amint a továbbiakból kiderül a kisbirtokosok, nemesek mellett és a féltelkeseken túl negyedtelkesek, mesteremberek, sőt házas zsellérek is voltak az önkéntesek között. Voltak települések (Fokszabadi, Siófok), ahol az önkéntesek aránya elérte a nemzetőrök felét. A helyiek közül Jámbor István kuriális zsellért (21 éves volt) nyilván a haza iránti szeretet ösztönözte a honvédelmére.

Az ország veszélyeztetettsége egyelőre tompította a szociális feszültségeket. A helyi állásfoglalásokat befolyásolta, hogy Jellasics serege elérte a Sió vonalát. E térségben Répássy őrnagy parancsnoksága alatt álló elővéd, 1848. szeptember 23-án azt jelentette, hogy az ellenség elérte, de még nem kelt át a folyón. A siófoki és a mezőkomáromi átkelőhelyeket védő VII. magyar hadtest feladata az ellenség hadmozdulatainak késleltetése volt, hogy a magyar erők összpontosítása Fehérvár térségében végbemehessen. A déli irányból, Ozora felől előretörő Roth tábornok seregének e térségben kellett volna egyesülnie Jellasics katonáival, és együttes erővel Buda irányába előretörni. A két erő közötti összeköttetést a mezőszentgyörgyiek 17 futár agyonverésével meghiúsították, miután a pincehelyiek Roth utánpótlását semmisítették meg. Az időzavarba került és tájékozódását veszített Roth lekérte a pákozdi csatát és visszafordult dél felé. A kálózi nép megállította seregét, Perczel Mór és Görgey Artúr pedig beérte őket. Az Ozora fölötti Tóti-pusztánál Csapó Vilmos nemzetőrei álltak a visszavonulók útjába. A nemzetőrök cselhez folyamodtak a túlerőben lévő ellenséggel szemben és körbejárták a Kálvária hegyet.

A „vélt túlerő” előtt október 7-én Róth közel 10 000 főnyi serege letette a fegyvert. A „csatát” eldöntő nádasbéli „csikaszk kölykök” között ott voltak Lajos- és Mezőkomárom Huszár Pongrác vezette nemzetőrei. Az ellenség visszaverésére reguláris hadseregre volt szükség. E seregbe Veszprém megyének 3036 főt kellett kiállítania. 3 8 A

sorköteles 19—22 évesek összeírását szeptember közepére fejezték be. Októberben a megye jóváhagyta a kivetést, novemberben megkezdődött a sorozás. A veszprémi körzetben (ahova Mezőkomárom is tartozott) december 5-ig az előirányzott 1738 főből 864-et állítottak elő. Mezőkomárom az előírt létszámot (23 honvéd) 9 híjával teljesítette. Az újoncozást akadályozta (más tényezők mellett) az, hogy október 12-én Mezőszilason kolera ütött ki, amely november 30-án már Mezőkomáromban is szedni kezdte áldozatait: két nap alatt nyolcan váltak a járvány áldozataivá. A hó végén és december elején itt 9 nap alatt 98 újabb megbetegedés történt. Közülük 18 halálos volt. A tiszti főorvos véleménye szerint a betegségben okként szerepel, hogy a nép „júniustól tele van epével, mint volt 1831-ben, 1836-ban és 1845-től mindezeideig”. Ez a diagnózis inkább az újoncozás szociális nehézségeit alkotó problémákra utalt, mintsem a megbetegedés konkrét okára. És ilyen vonatkozásban igaza volt. Néhány környező községgel együtt Mezőkomárom is adós maradt a kiszabott létszám teljesítésében. A magyar sereg móri veresége (december 30) után a kérdés elvesztette időszerűségét. 1849 január közepén Veszprém városa, majd a megye osztrák megszállás alá került. (A megszállás április 26-ig tartott.) A kikényszerített hódoló nyilatkozatot a fegyverek begyűjtése, a statárium elrendelése követte. A falvak népe ezeknek a parancsoknak több helyütt ellenállt. (Pl. Szilason, Mezőkomáromban, Siófokon és Enyingen.) Burits tábornok fegyveresei (február 3. és 24. között) ezeket a megmozdulásokat megfékezik. Korlátozzák a lakosság mozgásszabadságát, a fegyverhasználatot engedélyhez kötik. A megszállás nyomán a korábbi szociális töltetű népi megmozdulások nemzeti jelleget öltenek.

A parasztság addig elért eredményeinek veszélyeztetőjét látja a megszállókban. Sokan adtak hitelt azoknak a híreszteléseknek, hogy akik a hazát szolgálják (különösen pedig az annak védelmében sebesült honvédek) földet kapnak. Ezek a hírek feledtetni látszanak az őszi bordézsmá problémáit, a téli faizás gondjait és az elmúlt tavasz legeltetéssel kapcsolatos nehézségeit. A kedvezőnek remélt közeli jövőt az osztrák megszállás ténye, az uradalmak magatartása látszik veszélyeztetni. Legalábbis Mezőkomárom környékén így gondolták. Az 1849. évi tavaszi vásárkor ugyanis megismétlődött az előző évi esemény. Miután a kiváltó okot megismétlik, már jól előre — katonaság kirendelésével — biztosítják a március 27—28-i vásár zavartalanságát. Escherich katonáinak köszönhatték, hogy a vásárolók tiltakozása incidensek nélkül zajlott le. De éppen az a körülmény, hogy a magyar nagybirtokos és

az osztrák katonaság fogott össze továbbélő feudális jogkör védelmében, megerősítette annak tudatát, hogy az ő összefogásuk a további társadalmi átalakulás legfőbb akadálya.

Eltérő indíttatású, de azonos következményt produkáló esetek sora, majd a tavaszi hadjárat sikerei, és egyes forradalmárok követelései nyomán, a kormány április 19-én úrbéri rendelkezést bocsát ki. Ebben a majorsági vagy úrbéri tisztázatlan jogállású földek tulajdonának egyértelmű megállapítását rendelik el, megtiltva az önkényes foglalásokat. A jogszabály sajátos értelmezést kapott a helyi parasztság körében, azon belül is a zsellérek között. 1849 májusában az enyingiek, majd a siómarosiak, a mezőkomáromiak, a foksabadiak és a siófokiak „önkényes földfoglalást” végeztek, állataikat uradalmi területen legeltetve. A mezőkomáromiak (az enyingiekhez hasonlóan) még az urasági réteket, lucernásokat is „pusztították”. Huszár Pongrác június 12-én és 13-án saját hatáskörében a kártevők elleni eljárást lefolytatta. A megye azonban az okozott kárt (a lajoskomáromiak által végrehajtott urasági rét „tökéletesen való lelegel telesével” együtt) a térített összeg négyszeresére taksálta, s az ügyet törvényszék elé utalta. Június derekán az említett helyekről 16 személyt — köztük 4 mezőkomáromit — kísértek Veszprémbe. A felsorolt helységek közül egyedül Mezőkomárom követelte rabságba vetettjeinek szabadon bocsátását. E paraszti megmozdulásokat az 1848-ban elindított jobbágyfelszabadítás megoldatlanul hagyott problémái, a végrehajtás következetlenségei ösztönözték. Helyileg — a megmozdulások célját és végrehajtását tekintve — befolyásolták a harmincas és a negyvenes évekre visszanyúló regulációk, részrehajló voltak és önkényes végrehajtásuk következtében. Veszprém vármegye településeinek 40%-ában lezajló paraszti megmozdulások hajtó ereje a kisemmizettek föld iránti vágya volt. Ez összekapcsolódott Kossuth nevével. A felszabadítást személy szerint neki, míg annak veszélyeztetettségét (és az ezzel magyarázott következetlenségeit) a császári háznak tulajdonították.

A forradalom nagy vívmánya maradandónak bizonyult, még akkor is, ha a további fejlődésének irányát és ütemét a nagybirtok érdeke befolyásolta, rendezését császári hatalmi parancs (1853-ban) szabályozta. A forradalom leverését követő években ütközési felület a legelő kérdése, a maradvány- és irtásföldek tulajdonának rendezetlensége, a nem úrbéres földek utáni szolgáltatások kérdése. A nincstelenek helyzetének megoldatlansága. Az urasági tulajdonban lévő majorsági földek közé

ékelődő paraszti telkek megközelítésének problémája, stb. Az 1853-as császári pápens a jobbágyfelszabadítás eredményeinek leszűkítésére törekedett. Rendelkezése szerint a majorsági zsellértelkek, a maradványföldek, a faizás tekintetében a parasztok számára megváltási kötelezettséget írt elő, fenntartva a szőlődézmát. A vitatott földeknél pedig az igényjogosultság bizonyítását írta elő. Mind ez utóbbival, mind a legelő- és erdőelkülönítéssel, valamint a tagosítás elrendelésével a földrablás, a hosszan tartó pörösködések útját nyitották meg.

A század derekán jellemző népesedési körülményekre Fényes Elek mutat rá (1851). Ekkor Mezőkomárom lakossága 1563 fő. A felekezetek közötti arány kiegyenlítődés irányába mutat: a római katolikusok száma 780 fő, míg a reformátusoké 773. Rajtuk kívül még 10 főnyi zsidó népességről tud az összeírás. A magyar népességű település határa ekkor „nagynak és termékenynek” minősül, és mint Batthyány herceg birtokát, az enyingi uradalom részét vették számba.

Az 1857. évi kataszterfelvételi iratok alapján Mezőkomárom 6904 kat. hold kiterjedésű határának 67,2%-a szántó. A 4632 hold szántó mellett jelentékeny nagyságú, 1244 kat. holdnyi (18,1%) legelővel is rendelkeztek. A határ 293 kisbirtokos és két nagybirtokos között oszlott meg, oly módon, hogy a nagyobb hányada az utóbbi két személy kezébe nem összpontosult. A földnélküli, egykori zsellérek, de a törpebirtokosok egy része is, az uradalmakban és a 275 kat. holdnyi dézsmaköteles szőlőben keresett (de nem mindig talált) munkaalkalmat. A nagybirtokokon a sok kézi munkát igénylő növényi kultúrákat részesművelésbe adták. (Pl. a kapásokat.) A szerencsésebbek, a saját igával rendelkezők, akik a szántást maguk meg tudták oldani, a féltermésre tarthattak igényt. A kötelezettséghez legfeljebb „néhány vontató szén a hazatarakítása” csatlakozott, külön szolgálatként. A szegényebbek, a „gyalogsorsú” igátlanok, még a feles, de gyakran a harmados földekért is külön szolgálatra voltak kötelezve. Az enyingi uradalomban minden hold feles kukorica után egy hold rétet kellett lekaszálni és begyűjteni. (A községben egyébként 349 kat. holdnyi rétet volt.) De volt olyan gyakorlat is, hogy annyi napot kellett szolgálni, ahány napot pl. a feles föld megmunkálása igényelt.

Batthyány Fülöp herceg, helyi uradalmában a megszűnt úrbéri szolgáltatásokat a birtok nagyobb részében, majorsági erővel pótolta és csak a távoli földeket adta haszonbérbe. Mindenekelőtt a központtól távol esőket. A ledolgozási rendszer keretében hasznosított majorsági földeken váltógazdálkodás folyt. Ezeknél az

uradalom ökor- és gulyaállománya biztosította a földek trágyázását. Magát az állattartást pedig — a vetésforgóban lényeges helyet foglaló — takarmánytermesztés tette lehetővé. Viszont a haszonbérbe adott feles földeken háromnyomású gazdálkodás folyt, mert a nagy távolság következtében ezek kevésbé voltak trágyázhatók. Ott az ugarba rendszerint zabosbükkönyt vetettek.

A múlt század hatvanas éveiben (az 1868. évi XIX. t. c. alapján) megkezdtek a szőlő dézsmaváltságának rendezését. A megalakított hegyközség tevékenységét a következő évtizedekben bekövetkezett filoxéra pusztítása erősen hátravetette. Az idézett törvényt követő emberöltőnyi idő alatt a községbeli szőlők területe minimálisra zsugorodott. A század végén (1895-ben), a korábbi 275 kat. hold szőlővel szemben csak 9 kat. hold volt található, ami az 1857. évinek mindössze 3,3%-a. A község határában bekövetkezett további művelési ágváltozásokra a vízrendezés volt hatással. A Sió árterületének szűkítése a művelés alá vonható terület növelésével járt. Következménye, hogy a korábbi nádrengeteg 109 kat. holdról 2 kat. holdra, a korábbinak mindössze 1,8%-ára esett vissza. A vízrendezéssel állt összefüggésben a kertgazdálkodás megjelenése (41 kat. holdon). Nem utolsó sorban ide sorolható a szántóterület jelentős növekedése is. Míg korábban ez a község területének csak kétharmadát foglalta el, addig a századvégre a határ háromnegyed része vált szántóvá.

A század végén (1895) a község határa az 1857. évi 6904-ről 7149 kat. holdra nőtt. A határrendezésből adódó 3,5%-os növekedést jóval meghaladta a szántóterület 15%-os gyarapodása. (4632-ről 5337 kat. holdra.) A növekedés ösztönzője — a több válságos időszakkal megszakított — gabonaértékesítési konjunktúra, a szemes termények iránt megnyilvánuló kereslet. Ennek következtében a szemes termények vetési aránya mindig meghaladta a szántók 50%-át. A korábbi vízi út (a Sió) mellé nemcsak fölzárkózott, hanem jelentőségében le is körözte azt a fiumei, majd a nyolcvanas években elkészült dombóvári vasútvonal. (Az előbbi az uradalom északi, az utóbbi a déli — mezőkomáromi — részét érintette, illetve szelte át.) A nyomvonalak kiépítése az uradalmak szolgálatában állt.

Az értékesítési lehetőségeket az uradalmak tudták elsősorban kihasználni. A gazdálkodás módja tekintetében kialakult különbség az uradalmak javára billentette a mérleget. A szóban forgó Batthyány birtokon — különösen a kiegyezést követő időszakban — gyors ütemben tértek át a váltógazdálkodáson alapuló földművelésre.

Ugyanekkor az uradalom falvaiban — még a század utolsó évtizedében is — a háromnyomásos gazdálkodás a meghatározó. Míg a paraszti birtokon a föld pihentetésével (ugarolásával) törekedtek a termelőerő fenntartására, addig az uradalmakban — már a század közepétől kezdve, majd fokozódó intenzitással, az istállózó állattenyésztés térhódításával párhuzamosan, szerves trágyázással biztosították a talajerőt. A legelőterület feltörése következtében megnövekedett szántóterület biztosította ekkor az igényelt terméshozadékot, mert sem a szervestrágya gyarapodása, sem (az „olcsó munkaerő” következtében) a mérsékelt ütemű technika alkalmazása az átlagok emeléséhez önmagában nem volt elegendő. Jóllehet, mind a korabeli adó —, mind a hitelpolitika egyaránt a nagybirtoknak kedvezett.

A század utolsó évtizedében a Mezőkomárom területére eső Batthyány birtokon haszonbérlelőket találunk. Ezeknek a nagybérlelőknek a gazdaságát és a helyi, római katolikus egyház tulajdonát alkotta a határ 52,6%-a. (3759 kat. hold.) A Batthyány család atyafisága ugyanis a 19. század utolsó harmadában — a korszerűsítés terheit és az értékesítés kockázatait nem vállalva — bérbe adta birtokait. A 19. század végén Draskovich Iván gróf 2889 kat. holdnyi helyi birtokát — a lajoskomáromi határban is érdekelt — Wertheim Miksa fiai bérlik. A másik gróf: Draskovich György 736 holdját pedig — a szomszédos községben honos — Bibó Dénes bérlő. A 100 holdon felüliek között szerepelt az egyházi tulajdonban lévő 134 kat. hold, amelynek haszonélvezője Schlacker Károly plébános.

A komáromi határban fekvő nagybirtokok több mint 80%-át bérlő Wertheim fiúk területének közel 70, Bibó Dénesének több, mint 60, a katolikus egyháznak pedig 90%-ot meghaladó része szántó. A szemtermelésre berendezett gazdaságok közül legelővel csak a két legnagyobb bérlő rendelkezett. (494, illetve 181 kat. holddal.) Az összesen 678 kat. holdnyi (községbeli) legelőkön mintegy négy és félezer (urasági) jószág található. Az állomány 70%-a a Wertheim fiúkén (2000 juh és 800 sertés). A maradék 30%-on — egyenlőtlenül — Bibó Dénes (1119 juhval és 102 sertéssel), valamint a plébános (7 sertéssel és ugyanannyi szarvasmarhával) osztozott. A három birtokon összesen 383 szarvasmarha és 101 ló található.

A bérlők által birtokolt géppark háromnegyed része a Wertheimeké, Bibó Dénes birtokában a géppark 22,5%-a állt. E két nagybérlelőnél már jelen van a lokomobil, a járgány és a cséplőszekrény (egyenként 3—3 darabban). A magtisztítást 10 rosta és 4

trieur végezte. A szántást — mindhárom birtokon — 106 (vas-)eke végezte, az elmunkálást 29 borona, illetve 15 henger, a szállítást. 57 igás szekér látta el. A nagybirtokokon összesen 111 (munkavállaló) cseléd tevékenykedett. A cselédség több, mint 80%-át a Wertheim-bérleten foglalkoztatták. Az ott dolgozó 90 személlyel szemben a Bibó-bérlet 18 és a plébánia 3 cselédje állt.

A 19. század hetvenes éveinek elején a község határában Szent-Mihályfa és Tisztavíz puszták és a Topány nevű major található. Az említett évtized végéről még Kenyérmező pusztáról történik említés. A puszták benépesülése a múlt század második felében ment végbe. A község 1877-beli népességének (1602 fő) mintegy harmada pusztai, külterületi lakos. A hatvanas évek természetes szaporodást meghaladó lélekszámnövekedése, majd a felekezetek közötti arány lényeges változása, a katolikusok (1888-ban 920 fő) javára (504 reformátussal és 57 evangélikussal szemben) azt jelzi, hogy a betelepülők (pusztákra telepítettek) nemcsak a katolikusok közül kerültek ki, hanem egyúttal a község legszegényebb rétegét is alkották, lévén nagy részük uradalmi cseléd.

A nagybirtoktól elkülönülő, de tőle nem függetleníthető világ a község belterületi népessége, köztük a földdel rendelkezők rétege, ők a határ 3390 kat. holdnyi területét birtokolták. Termelési technikájuk elmaradt a nagybirtok mögött és a velük való versengésből vesztesként kerültek ki. A tehetősebb gazdák számára a falun belül elegendő számú munkaerő állt rendelkezésre, hiszen a századfordulót követő évtizedben már az összes népesség 60%-a cseléd, — gazdasági munkás és napszámos sorban élt. A félévszázad óta pauperizálódó népességen belül, a vagyonuk töredékét őrzők számára a közéleti részvétel lehetősége adott erkölcsi tartást: belőlük kerültek ki a község vezetői csakúgy, mint az egyházak világi elöljárói.